

Valehteluun vaikuttaminen oikeudenkäynnissä

Elina Elo

Kirjallinen lopputyö

Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2021–2023

Sisällysluettelo

Johdanto	1
Metodi	2
Mitä on valehtelu?	2
Oikeudellisia lähtökohtia	4
Miksi kuultava valehtelee?	9
Valehteluun vaikuttaminen	11
Lopuksi	15
Lähteet	17

Johdanto

Oikeudenkäynnissä henkilötodistelulla on usein suuri merkitys sen selvittämisessä, mitä asiassa on tapahtunut. Rikosasian vastaajaa lukuun ottamatta muiden oikeudessa kuultavien henkilöiden tulee kertomuksessaan pysyä totuudessa. Selvää kuitenkin on, että toisinaan oikeudessa eri asemassa olevat kuultavat valehtelevat eri syistä.

Oikeuspsykologiassa valehtelun tunnistamista on tutkittu paljon.¹ Tutkimuksen mukaan mahdollisuus valehtelun tunnistamiseen on hyvin rajallinen, ja käyttäytymiseen perustuvat valehtelun vihjeet ovat vähäisiä ja heikkoja.² Oikeudenkäynnissä tuomari arvioi yleensä itselleen vieraan henkilön kertomusta ja sen luotettavuutta, jolloin lähtökohtaisesti mahdollisuudet valehtelun tunnistamiseen ovat vielä rajoittuneemmat kuin tutun henkilön kohdalla.

Kuultavan kertomuksen arvioinnissa kysymys on sen jälkikäteisestä arvioimisesta, vastaako kertomus totuutta. Tässä kirjoituksessa tarkoitukseni on kuitenkin arvioida sitä, onko kertomuksen totuudenmukaisuuteen mahdollista vaikuttaa ennen kertomuksen antamista tai sen aikana. Ottaen huomioon, että kotimaisessa oikeusprosessissa tuomarin mahdollisuudet prosessinjohtollaan vaikuttaa esitettävään näyttöön ja erityisesti siihen, mitä ja miten kuultavat henkilöt oikeudenkäynnissä kertovat, ovat rajalliset, suuri merkitys jäänee lopulta osapuolten itsensä toimille. Tästä huolimatta tarkasteluni kohteena on nimenomaan tuomarin vaikutusmahdollisuudet oikeudenkäynnin aikana. Valehtelijana

¹ Esim. Väisänen, T. & Korkman, J. (2014), erityisesti alaviitteessä 76 mainitut lähteet.

² Väisänen, T. & Korkman, J. (2014), 732. Esim. Hartwigin ym. mukaan valehtelun tunnistamisessa tarkkuus harvoin ylittää 60 %:a. Ulkoisina valehtelun merkkeinä on erotettu se, että usein valehtelijoilla on korkeampi ääni ja he pitävät totuudenpuhujia pidempiä taukoja puheessaan. Lisäksi näyttäisi siltä, että valehtelijat liikuttavat vähemmän käsiään ja jalkojaan ja käyttävät mm. vähemmän osoittavia eleitä kuin todenpuhujat. Ihmiset kuitenkin liittyvät valehteluun sellaisia piirteitä, jotka yleensä liittyvät pikemminkin hermostuneisuuteen. Ks. esim. Hartwig, M. ym. (2004), 83–84, Strömwall, L. A. & Granhag, P. A. (2003), 19–20 sekä Zloteanu, M. ym. (2022), 232.

puolestaan voi olla kuka tahansa prosessiin osallisista (kumpi tahansa riita-asian osapuolista, rikosasian vastaaja tai asianomistaja) tai todistaja. Sen sijaan asiantuntijat rajaavat tarkastelun ulkopuolelle. Käytän edellä mainituista tahoista jatkossa yhteistä nimitystä kuultava.

Metodi

Aiheeseen liittyvää oikeuspsykologista tutkimustietoa on haettu PsycInfo-tietokannasta ja Google Scholarin kautta seuraavilla hakusanoilla: "lying in court", "lying under oath", "veracity assessment", "veracity judgment" ja "honesty oath". Lisäksi artikkeleita on etsitty Edilexistä hakusanoilla "todistajanpsyk*" ja "valehtelu". Aineistoa on lisäksi osittain kerätty jo löydettyjen artikkeleiden lähdeluetteloista.

Mitä on valehtelu?

Kaikki, mikä ei vastaa todellisuudessa tapahtunutta, ei välttämättä ole valetta. Kertomuksen arviointi epäuskottavaksi ei myöskään välttämättä tarkoita, että kuultava henkilö valehtelee. Henkilö voi kertoa asiassa sen, mitä itse pitää totuutena, mutta hänen kertomukseensa ovat voineet vaikuttaa esimerkiksi tapahtuman havainnointiin liittyvät ongelmat, henkilön oma tulkinta tapahtumista ja muistiin liittyvät kysymykset. Valehtelu saatetaan lisäksi esimerkiksi eri kulttuureissa ja yhteyksissä nähdä hyvin eri tavoin. Joka tapauksessa on tärkeää jollain tasolla määritellä, mitä valehtelulla tarkoitetaan.

Kielitoimiston sanakirjassa 'valhe' määritellään seuraavasti: 1) vilpillisesti esitettävä totuudenvastainen, perätön väittäminen t. tieto, 2) jstak joka ei ole aitoa, todellista t. todellisuudessa olemassa olevaa. Vastaavasti 'valehdella' määritellään seuraavasti: esittää vilpillisesti jstak, joka ei ole totta, puhua perättömiä.

Valehtelua voidaan käyttää hyvin laajassa merkityksessä, jolloin mitä tahansa harhaanjohtavaa käytöstä, sisälsi se puhetta tai ei, voidaan pitää valheena. Valehtelua voidaan tarkastella myös kapeammasta näkökulmasta, jolloin siitä erotetaan harhaanjohtaminen. Yleisesti hyväksytyn määritelmän mukaan valehtelu tarkoittaa sitä, että valehtelija sanoo jotain, minkä uskoo vääräksi.³ Tällöin siis valehteleminen on sitä, että joku tarkoituksellisesti johtaa toista harhaan ilman, että kertoo tästä harhaanjohtamisesta valehtelun kohteelle.⁴ Toisaalta kaikkien sanakirjamääritelmien mukaan valehtelijan ei välttämättä tarvitse uskoa sanomaansa vääräksi, vaan joidenkin määritelmien mukaan riittää, että valhe on perätön väittämä, jonka tarkoituksena on johtaa harhaan tai huijata (eng. deceive).⁵ Olennaista kaikissa määritelmissä on, että valehtelu on tietoinen toimi ja että valheen kertoja tietää, ettei omasta mielestään kerro totta.⁶

Esimerkiksi Saulin mukaan valehtelu voidaan määritellä ja erottaa harhaanjohtamisesta seuraavasti: jos henkilö ei vahingossa käytä väärää sanoja tai puhu vertauskuvin, liioitellen tai ironisesti, hän valehtelee, jos hän väittää että P, hän uskoo P:n olevan valetta ja hän uskoo olevansa tilanteessa, jossa hänen uskotaan puhuvan totta.⁷

Valehtelu voi lisäksi tapahtua eri tavoin. Kuultava voi ensinnäkin väittää, ettei mitään tapahtunut. Toiseksi hän voi väittää, ettei muista tapahtumista mitään tai ainakaan kaikkea. Toisaalta hän voi kertoa myös täysin keksityn version tapahtumista. Myös eri strategioiden yhdistely on mahdollista: kuultava kertoo, ettei jotakin voinut tapahtua, koska hän oli samaan aikaan jossain muualla, jolloin hän samalla väittää, ettei mitään tapahtunut, ja keksii

³ Arico, J. A. & Fallis, D. (2013), 791.

⁴ Frank, M. G. & Svetieva, E. (2013), 475.

⁵ Saul, J. M. (2012), 5–6, samoin Frank, M. G. & Svetieva, E. (2013), 475.

⁶ Frank, M. G. & Svetieva, E. (2013), 475–476.

⁷ Saul, J. M. (2012), 3. Tarkemmin Saulin määritelmän perusteluista ks. mainittu teos 3–20. Tästä määritelmästä Saul erottaa vielä ”paskan puhumisen” (bullshitting), jossa puhujalle ei ole mitään merkitystä sillä, onko hänen sanomansa totta vai ei.

uusista yksityiskohtia. Valehtelevien vaatien runsaasti kognitiivisia resursseja, kun samaan aikaan pitää muistaa sekä valhe että oikeat yksityiskohdat.⁸

Oma kysymyksensä on se, miten valehtelu voi myöhemmin vaikuttaa muistiin. Esimerkiksi tilanteet, joissa henkilö on kertonut valheellista tarinaa, johon on (pakotettuna) itse luonut valheellisia yksityiskohtia, voivat johtaa siihen, että kertoja myöhemmin muistaa tuon valheellisen yksityiskohdan totena. Tämä on todettu koeasetelmissa, joissa osallistujille on näytetty jokin tapahtuma ja heitä on sen jälkeen ohjeistettu kertomaan tapahtumasta jokin valheellinen versio, esimerkiksi että lapselta alkoi vuotaa verta polvesta tuolilta tippumisen seurauksena, kun todellisuudessa verta ei vuotanut mistään. Toisaalta pakottaminen arvaamaan ei yhtä herkästi johda virheisiin muistamisessa kuin se, että osallistuja vapaaehtoisesti sepittää yksityiskohtia.⁹ Muistiin voi vaikuttaa myös jonkin tapahtuman valheellinen kiistäminen – esimerkiksi kun henkilö valehtelee, ettei ollut kokenut aiemmassa vaiheessa nähnyt jotakin esinettä, hänen oli myöhemmin vaikeampi muistaa, oliko hän nähnyt esineen vai ei. Myös muistinmenetyksen teeskentely vaikeuttaa tapahtumien muistamista myöhemmin.¹⁰

Tässä kirjoituksessa tarkastelen valehtelua sellaisena kuin se on edellä määritelty eli tarkoituksellisen harhaanjohtamisena. Tarkastelun kontekstina on edellä todetusti oikeudenkäynti, tarkemmin ottaen pääkäsittely tai muu suullinen käsittely.

Oikeudellisia lähtökohtia

Oikeudenkäymiskaaren todistelua koskevaan 17 lukuun sisältyy muun muassa säännökset prosessin asianosaisten velvollisuudesta pysyä kertomuksessaan totuudessa.

⁸ Otgaar, H. & Baker, A. (2018), 2. Ks. tästä lisää jäljempänä.

⁹ Otgaar, H. & Baker, A. (2018), 5–6, 11.

¹⁰ Otgaar, H. & Baker, A. (2018), 4–5.

Ensinnäkin luvun 26 §:n mukaan riita-asian asianosaisen on pysyttävä totuudessa antaessaan kertomuksensa ja vastatessaan tehtyihin kysymyksiin. Rikosasian asianomistajan on pysyttävä totuudessa tehdessään selkoa asiasta ja vastatessaan tehtyihin kysymyksiin.

Sanamuotojen eroa on selitetty pykälän perusteluissa sillä, että riita-asian asianosaisella on perinteisesti katsottu olevan ns. positiivinen totuusvelvollisuus kuten todistajalla eli hänen tulee tarvittaessa oma-aloitteisesti antaa kertomus, eikä hän saa antaa vääriä tietoja tai salata asiaan liittyviä tietoja, minkä lisäksi hänellä on velvollisuus vastata kysymyksiin. Sen sijaan rikosasian asianomistajaa koskee ns. negatiivinen totuusvelvollisuus, eli hänellä ei ole velvollisuutta antaa kertomusta tai vastata kysymyksiin, mutta jos hän näin tekee, hän ei saa antaa vääriä tietoja tai salata asiaan liittyviä tietoja.¹¹

Todistajina kuultavien henkilöiden osalta oikeudenkäymiskaaren 17 lukuun ei sisälly samanlaista totuusvelvollisuuspykälää. Todistajienkin tulee kuitenkin kertomuksessaan pysyä totuudessa, mikä käy hyvin selväksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 44 ja 46 §:ien perusteella. Luvun 44 §:n mukaan todistajan on, 2 momentissa säädettyjä poikkeuksia lukuun ottamatta, ennen kuulustelua annettava seuraava vakuutus: Minä N. N. lupaan ja vakuutan kunniani ja omantuntoni kautta, että minä todistan ja kerron kaiken totuuden tässä asiassa siitä mitään salaamatta tai siihen mitään lisäämättä taikka sitä muuttamatta. Lisäksi luvun 46 §:n mukaan ennen kuin todistaja esittää kertomuksensa, puheenjohtajan on muistutettava häntä totuusvelvollisuudesta ja, jos vakuutus on annettu, sen tärkeydestä. Näitä pykäläiä ei ole lain perusteluissa erityisen tarkasti perusteltu, vaan niiden on vain todettu pitkälti vastaavan jo vuodesta 1948 voimassa olleita pykäläiä.¹²

¹¹ HE 46/2014 vp s. 95.

¹² HE 46/2014 vp s. 104, 106.

Rikosasian vastaajalla sen sijaan ei ole velvollisuutta antaa asiassa kertomusta tai edes kertomuksen antaessaan pysyä totuudessa. Nimenomaista säännöstä tästä ei oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa ole, mutta lähtökohta on selvä ja johtuu osin oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen.

Oikeudenkäymiskaaren 17 luku uudistettiin vuoden 2016 alusta. Sitä ennen oli muun muassa mahdollista kuulustella totuusvakuutuksen nojalla riita-asian asianosaista sellaisista seikoista, joilla oli erityistä merkitystä ratkaistaessa asiaa, samoin kuin rikosasian asianomistajaa siitä, mitä ja minkä verran hän oli rikoksen johdosta kärsinyt vahinkoa.¹³ Tämä mahdollisuus kumottiin 17 luvun uudistuksen myötä. Totuusvakuutuksen nojalla kuulusteleminen oli uudistuksen esitöiden mukaan tarkoitettu aiemminkin poikkeukselliseksi järjestelyksi ja vapaa kuulustelu pääsäännöksi, mutta mahdollisuuteen liittyvien mahdollisten ristiriitatilanteiden ja epätasapuolisen kohtelun vuoksi siitä siis kokonaan luovuttiin. Perusteluissa todetaan kuitenkin, että lähtökohtaolettamana voidaan pitää, että rangaistusuhkainen kertomus on luotettavampi kuin vapaasti todistelutarkoituksin kuultuna annettu. Voidaan kuitenkin pitää vaikeasti arvioitavana, mikä merkitys totuusvakuutuksen antamisella kulloinkin on lausuman näyttöarvoon. Vapaa todisteiden harkinta koskee niin ilman totuusvakuutusta kuin sen nojallakin annettua kertomusta.¹⁴

Lisäksi todistajia koskevat erilaiset oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 62 ja 63 §:ssä säädetyt pakkokeinot eli muun ohella uhkasakko todistajan saamiseksi tuomioistuimeen ja todistajankertomuksen antamiseksi, nouto tuomioistuimeen ja painostusvankeus. Näillä

¹³ Oikeudenkäymiskaari 17 luku 61 § (laki 1052/1991).

¹⁴ HE 46/2014 vp s. 30.

painostuskeinoilla todistajaa voidaan painostaa antamaan kertomus, mutta ne eivät toki takaa, että kertomus tällöin on totuudenmukainen.

Sen sijaan kertomuksen totuudenmukaisuudesta huolehtii osaltaan rikoslain 15 luvun 1 §, jossa säädetään perättömästä lausumasta tuomioistuimessa. Sen mukaan jos muun ohella todistaja antaa väärän tiedon asiassa tai ilman laillista syytä salaa siihen kuuluvan seikan, hänet on tuomittava perättömästä lausumasta tuomioistuimessa vankeuteen enintään kolmeksi vuodeksi. Saman luvun 3 §:ssä säädetään lisäksi perättömän lausuman törkeästä tekemuodosta ja 4 §:ssä tuottamuksellisesta perättömästä lausumasta.

Tuomioistuimen roolia kertomuksen totuudenmukaisuuden arvioinnissa koskee oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 1 §. Siinä tosin ei puhuta pelkästään totuudesta vaan näytön arvioinnista yleensä. Pykälän 2 momentin mukaan tuomioistuimen on esitettävä todisteita ja muita asian käsittelyssä esiin tulleita seikkoja harkittuaan päätettävä, mitä asiassa on näytetty tai jäänyt näyttämättä. Tuomioistuimen on perusteellisesti ja tasapuolisesti arvioitava todisteiden ja muiden seikkojen näyttöarvo vapaalla todistusharkinnalla, jollei laissa toisin säädetä.

Näytön arviointi voidaan teoreettisesti jakaa kahteen osaan: näyttöarvon punnintaan eli todistusharkintaan ja näytön riittävyyttä koskevaan päätöksentekoon.¹⁵ Todisteen tai todistajan luotettavuuden arviointi liittyy näistä siis ensimmäiseen eli näyttöarvon punnintaan. Toisaalta asia on nähty myös niin, ettei tuomioistuimen tehtävänä ole edes ratkaista, vastaako jutussa esitetty näyttö niin sanottua aineellista totuutta.¹⁶ Riita-asiassa seikan asettaminen tuomion perustaksi edellyttää oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 2 §:n 2

¹⁵ Esim. Lappalainen, J. & Rautio, J. (verkkoversio). Tarkempi polku V Todistelu – 3. Näytön arviointi – Yleistä näyttökysymyksen ratkaisemisesta – Todistusharkinta ja näytön riittävyys.

¹⁶ Virolainen, J. & Vuorenpää, M. (verkkoversio). Tarkempi polku I Johdatus prosessioikeuteen – 4. Periaatteet prosessioikeudessa – Tavoiteperiaatteet ja arvoperiaatteet.

momentin mukaan, että asianosainen on esittänyt siitä uskottavan näytön. Saman luvun 3 §:n 2 momentin mukaan puolestaan rikosasiassa tuomion, jossa vastaaja tuomitaan syylliseksi, edellytyksenä on, ettei syyllisyydestä jää varteenotettavaa epäilyä. Aineellista totuutta pidetään oikeudenkäynnin ideaalisena tavoitteena: oikeudenkäynnissä pyritään mahdollisimman hyvin selvittämään, mitä todella on tapahtunut. Käytännössä aineelliseen totuuteen pääsemisestä ei kuitenkaan koskaan voida olla täysin varmoja, vaan prosessissa joudutaan tyytymään aineiston mukaiseen eli niin sanottuun prosessuaaliseen totuuteen.¹⁷

Varsinaisesti tuomioistuimen tehtävä ei siten ole huolehtia siitä, että kaikki prosessiin osalliset puhuvat totta. Lähtökohtaisesti asianosaisilla onkin muun ohella oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 1 §:n 1 momentin mukainen oikeus esittää haluamansa näyttö asian tutkivalle tuomioistuimelle. Poikkeuksista tähän säädetään esimerkiksi luvun 8 §:ssä, jonka mukaan tuomioistuimen tulee evätä esimerkiksi asiaan vaikuttamatonta seikkaa koskeva näyttö tai näyttö, joka voidaan korvata olennaisesti luotettavammalla todisteella. Todisteiden epäämässä, kuten muissakin toimitissa, tuomioistuimen tulee kuitenkin huomioida myös puolueettomuus. Tuomarin tulee olla tasapuolinen asian osapuolisiin nähden ja toisaalta myös riippumaton asian käsittelyyn mahdollisesti vaikuttavista ulkopuolisista tahoista.¹⁸

Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2013:96 (kohta 8) ja sen jälkeen lukuisissa ratkaisuissa todennut, että nykyisin vallitsevan oikeuspsykologisen käsityksen mukaan henkilötodistelun luotettavuutta ei voida juurikaan perustaa henkilön puhetavasta, ilmeistä ja eleistä taikka tunnereaktiosta oikeudenkäynnissä tehtävien havaintojen ja vaikutelmien varaan. Suurempi merkitys on kertomuksella itsessään, kuten sen keskeisen sisällön

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Esim. Helenius, D. & Linna, T. (2021), 13–14.

johdonmukaisuudella, realistisuudella ja muuttumattomuudella sekä yksityiskohtien runsaudella.

Tuomioissa harvoin todetaan jonkun valehtelevan. Useimmiten jotakin kertomusta päädytään pitämään muu näyttö huomioon ottaen epäuskottavana. Kuten edellä totesin, edes kertomuksen arviointi epäuskottavaksi ei välttämättä tarkoita, että kuultava valehtelee. Valehtelun tunnistaminen on sinänsä osa kertomuksen luotettavuuden arviointia tai eräällä tapaa sen kääntöpuoli. Valehtelunkin osalta pätevät siis pitkälti ratkaisussa KKO 2013:96 luetellut lähtökohdat.

Miksi kuultava valehtelee?

Ennen varsinaista valehteluun vaikuttamisen mahdollisuuksien arviointia on syytä vielä hieman pohtia, miksi kuultava valehtelee. Syyt valehtelulle voivat osaltaan vaikuttaa siihen, onko valehteluun oikeudenkäynnin aikana mahdollista vaikuttaa.

Kuten edeltä ilmenee, rikosasian vastaajalla ei ole velvollisuutta pysyä totuudessa. Tavallista onkin, että jos vastaaja ei tunnusta tekoa, josta häntä syytetään, hän jollain tavoin peittelee tai vääristelee kertomustaan tapahtumista.¹⁹ Tällöinkin valehtelu voi kuitenkin tapahtua eri syistä. Vastaaja voi ensinnäkin yrittää välttää vastuun tai ainakin haluta tulla tuomituksi mahdollisimman lievästä teosta. Toisaalta vastaaja saattaa haluta suojella myös jotakuta toista. Mahdollista onkin myös se, että vastaaja ei valehtele välttääkseen vastuun vaan nimenomaan ottaakseen syyt niskoilleen teosta, jonka joku toinen, esimerkiksi hänen läheisensä tai toisaalta vaikkapa saman rikollisryhmän toinen jäsen on tehnyt.²⁰

Muita prosessin aikana kuultavia henkilöitä koskee totuusvelvollisuus, mutta hekin saattavat eri syistä valehdella. Rikosasian asianomistaja voi eri syistä haluta saada vastaajan

¹⁹ Toki vastaaja voi olla myös syytön, jolloin hän luonnollisesti ei valehtele väitetyn rikoksen kiistäessään.

²⁰ Ks. esim. Willén, R. M. & Strömwall, L. A. (2012), 748–749.

tuomitukseksi, esimerkiksi kostoksi jostakin. Toisaalta hänkin saattaa suojella jotakuta toista, jonka tietää oikeaksi tekijäksi. Toisaalta tilanne voi olla myös se, että hän valehtelemalla nimenomaan yrittää saada vastaajaa vastaan ajettujen syytteen hyläytyksi.

Myös riita-asiassa asianosaiset voivat valehdella joko omaksi edukseen tai toisen vahingoksi. Kysymys voi olla esimerkiksi siitä, että osapuoli haluaa vahingonkorvausta tai jotain muuta rahallista etua.

Todistaja ei ole prosessin osapuoli eikä hän siten suoraan ”hyödy” jutun lopputuloksesta, päättyipä se miten tahansa. Lähtökohtaisesti voisi siten ajatella, että todistajalla on vähemmän syytä valehdella kuin jutun osapuolilla. Usein todistajakin saattaa kuitenkin olla jotenkin osallinen tapahtumiin tai ainakin jommankumman osapuolen läheinen tai tuttava, jolloin hänen kertomukseensa voi yhtä lailla vaikuttaa sen osapuolen motiivi, jonka nimeämänä todistajana hän kertomuksensa antaa.

Kaikkien kuultavien osalta mahdollista on toisaalta sekin, että valehtelun taustalla on esimerkiksi huomion hakeminen. Riippumatta kuultavan roolista hän saattaa myös haluta esiintyä itsensä kannalta mahdollisimman edullisessa valossa, vaikkei välttämättä tavoittelisikaan valehtelulla suoranaista hyötyä itselleen. Todistaja saattaa siten esimerkiksi valehdella nauttimansa alkoholin määrästä, jotta hänen oma käyttäytymisensä ei näyttäisi ulkopuolisen silmissä niin arveluttavalta.

Edellä mainitut esimerkit eivät missään nimessä ole tyhjentävä lista vaan pikemminkin muistutus siitä, että valehtelu voi johtua moninaisista syistä, eikä ainoastaan pyrkimyksestä luikerrella syytteestä tai muusta vastuusta.

Valehteluun vaikuttaminen

Tarkastellun kirjallisuuden perusteella nostan seuraavassa käsittelyyn kolme tekijää, joiden vaikutusta valehteluun voidaan arvioida: vakuutuksen antaminen ennen todistajankertomusta, valehtelun vaatimat kognitiiviset resurssit ja mallilausuntojen vaikutus.

Totuusvakuutusta pidetään esteenä epärehellisyydelle, sillä vakuutuksen antamisella todistaja velvoittaa itsensä puhumaan totta ennen kertomuksensa antamista. Perinteisesti vakuutukseen on liittynyt Jumalan kautta vannominen, jolloin vannot on eräällä tapaa luvannut ottaa vastaan Jumalan rangaistuksen, jos valehtelee vakuutuksesta huolimatta.²¹ Esimerkiksi Suomessa todistajanvalasta ja Jumalan kautta vannomisesta on kuitenkin vuoden 2016 alusta oikeudenkäymiskaaren 17 luvun uudistuksen myötä luovuttu, ja ainoa vaihtoehto on nykyisin jo edellä käsitelty kunnian ja omantunnon kautta vakuuttaminen todistajanvakuutuksen muodossa.

Erilaisia totuus- tai rehellisyysvakuutuksia on tutkittu melko paljon taloustieteen piirissä tai taloudellisiin valintoihin liittyen. Näissä tutkimuksissa on todettu, että vakuutuksen antaminen todella vähentää valehtelua. Vakuutuksen antaminen vahvistaa henkilön sitoutumista totuuteen ja tekee totuuden puhumisesta intuitiivisempaa ja vähemmän harkittua.²² Vakuutus vaikuttaa ihmisen luontaiseen haluun kertoa totuus. Erityisesti vapaaehtoinen vakuutuksen antaminen lisää rehellistä käyttäytymistä ja erityisesti silloin, kun henkilö tietää, että epärehellinen käyttäytyminen on valehtelua.²³

²¹ Ks. esim. Sorensen, R. C. (1956), 285–286 sekä Beck, T. ym. (2020), 469.

²² Beck, T. ym. (2020), 469 sekä Beck, T. (2021), 1–2, 6, 9, 11.

²³ Jacquemet, N. ym. (2019), 4, 16–17 sekä Jacquemet, N. ym. (2020), 2.

Vakuutuksen antaminen lisää moraalista punnintaa ja näyttäisi siltä, että vakuutuksen antamisen jälkeen henkilön on vaikeampi perustella huijaamista itselleen.²⁴ Vakuutuksen antamisen on havaittu valehtelijoiden kohdalla pidentävän päätöksentekoon kuluva aiaa, mikä viittaa siihen, että vakuutus toimii tietynlaisena moraalisenä muistuttajana, jonka johdosta valehtelu on vastahakoisempaa. Vastaavasti vakuutuksen antamisen jälkeen totuudenmukaisen vastauksen antaminen on nopeampaa.²⁵

Jotkut ihmiset eivät valehtele koskaan, jotkut valehtelevat koko ajan, jotkut taas toisinaan. ”Kroonisiin” valehtelijoihin vakuutuksella ei tutkimusten mukaan ole vaikutusta, vaan vaikutus näkyy vain ihmisissä, joiden on vaikea valita totuuden puhumisen ja valehtelun välillä. Toisaalta valehtelijoiden kohdalla vakuutus ei vaikuta myöskään siihen, miten paljon he valehtelevat.²⁶ Vakuutuksen antamisen on havaittu vähentävän erityisesti hyvin epätodennäköisiä valeita, mutta uskottaviin valeisiin niillä ei ollut vastaavaa vaikutusta.²⁷

Toisaalta toisin päin tutkimuksissa on havaittu myös, että vakuutuksen antaminen vaikuttaa siihen, että vakuutuksen antanutta henkilöä pidetään uskottavampana. Tämä vaikutus syntyy tosin vain, kun muu näyttö on ristiriitaista.²⁸

Edellä selostetut tutkimukset on siis pääosin tehty muussa kuin oikeudenkäyntiin tai muuhun oikeudelliseen toimintaan liittyvässä yhteydessä. Niiden tulosten perusteella ei siten voida suoraan päätellä mitään oikeudenkäynnin aikana annettavista todistajanvakuutuksista. Sen verran kuitenkin voitaneen sanoa, että tutkimustulosten perusteella todistajanvakuutuksen vaatiminen oikeudenkäynnissä on perusteltua, eikä se

²⁴ Beck, T. ym. (2020), 479.

²⁵ Jacquemet, N. ym. (2019), 4, 9–11, 16–17, 19–20 sekä Beck, T. (2021), 1–2, 6–7.

²⁶ Jacquemet, N. ym. (2020), 2, 5–7, 11 sekä Beck, T. (2021), 1, 6, 9, 11.

²⁷ Babin, J. J. ym. (2022), 2.

²⁸ Wu, S. & Cai, W. (2018), 249–252.

ainakaan lisänne valehtelua. Päinvastoin näyttäisi siltä, että sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka voisivat harkita valehtelua, todistajanvakuutuksen antaminen pienentää valehtelun todennäköisyyttä. Vähemmän yllättävästi vakuutuksen antaminen ei kuitenkaan vähennä valehtelua sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka ovat vakaasti päättäneet valehdella.

Toinen tarkasteluun nouseva seikka koskee valehtelun vaatimia kognitiivisia resursseja. Valehtelu ei ole helppoa, sillä sen yhteydessä pitää muistaa sekä valhe että oikeat yksityiskohdat.²⁹ Valehtelijan tulee samaan aikaan tuottaa valhe, joka on uskottava ja johdonmukainen sen kanssa, mitä kuulija tietää, pitää mielessään keksimänsä yksityiskohdat, jotta voi tulevaisuudessakin antaa johdonmukaisen kertomuksen, tarkkailla omia ja kuuntelijan reaktioita ja salata totuus. Kaikki nämä vaativat paljon resursseja.³⁰ Näyttää lisäksi siltä, että yksityiskohtien kertominen vaatii enemmän resursseja kuin se, että kuultava väittää, ettei jotain tapahtumaa tapahtunut ollenkaan tai että hän ei muista sitä.³¹

Valehtelua voikin vaikeuttaa siten, että lisätään kognitiiviseen suoritukseen kohdistuvaa kuormitusta. Esimerkiksi puhuessaan toisen kanssa ihmiset tyypillisesti katsovat välillä puhekumppaniinsa ja välillä pois. Pois katsominen keventää kognitiivista kuormitusta, kun taas jatkuvasti silmiin katsominen lisää sitä ja voi johtaa siihen, että koko ajan silmiin katsoen annettu kertomus sisältää enemmän vihjeitä valehtelusta. Viimeksi mainittu tulos onkin saatu eräässä tutkimuksessa. Tutkimuksen mukaan valehtelun tunnistamista voi helpottaa juuri sillä, että valehtelijoiden ja toden puhujien välistä eroa kognitiivisessa kuormituksessa lisätään.³² Samaan tulokseen pitäisi tutkimuksen mukaan päästä toisaalta paitsi ohjeistuksella katsoa silmiin, myös muilla haastattelutilanteen kognitiivisesti

²⁹ Otgaar, H. & Baker, A. (2018), 2, 5.

³⁰ Curci, A. ym. (2019), 3.

³¹ Otgaar, H. & Baker, A. (2018), 3, 8.

³² Vrij, A. ym. (2010), 330, 343–344 sekä Vrij, A. ym. (2017), 13.

kuormittavammaksi tekevillä keinoilla, kuten pyynnöllä kertoa kertomuksensa päinvastaisessa järjestyksessä tai pyytämällä haastateltavaa tekemään kahta asiaa yhtä aikaa.³³ Valehtelijan ja toden puhujan välille voidaan tehdä eroa myös rohkaisemalla haastateltavaa antamaan enemmän tietoa ja kertomaan enemmän yksityiskohtia, mikä voi tapahtua useammalla keinoilla.³⁴ Lisäksi kognitiivista kuormaa voi lisätä se, että haastateltavalta kysytään odottamattomia kysymyksiä. Valehtelija on voinut helpottaa valehtelua valmistautumalla tiettyihin kysymyksiin, mutta odottamattomiin kysymyksiin hänen täytyy keksiä uskottava vastaus heti, mikä on työlästä.³⁵

Edellä käsiteltyyn kognitiivisen kuormituksen lisäämiseen liittyy oikeastaan myös viimeinen käsiteltävä piirre eli mallilausunnon vaikutus. Antamalla haastateltavalle ennen haastattelua kuultavaksi tai luettavaksi asiaan liittymätön mallilausunto, josta ilmenee, miten paljon yksityiskohtia haastateltavan odotetaan kertovan, saadaan haastateltavalta enemmän tietoa. Totuuden puhujille useampien yksityiskohtien kertominen on helpompaa, sillä he voivat kaivaa yksityiskohtia muististaan, kun taas valehtelijan tulee keksiä lisää yksityiskohtia, mikä on vastoin valehtelijan halua mieluummin pitää tarinansa mahdollisimman yksinkertaisena. Kun tarkempia yksityiskohtia tulee keksiä spontaanisti, tietoon sisältyy enemmän vihjeitä valehtelusta kuin harjoiteltuun lausuntoon.³⁶

Viimeksi mainitut kaksi keinoa eivät kuitenkaan ole varsinaisesti sellaisia keinoja, joita tuomioistuin voisi oikeudenkäynnissä käyttää, vaan kysymys on enemmän siitä, mitä asianosaiset tai käytännössä heidän avustajansa voivat tehdä. Lisäksi etenkin viimeksi mainitussa mallilausunnossa on kysymys siitä, että sen avulla saadaan pidempiä lausuntoja,

³³ Vrij, A. ym. (2010), 344 sekä Vrij, A. ym. (2017), 2.

³⁴ Vrij, A. ym. (2017), 2–3.

³⁵ Vrijl, A. ym. (2017), 3.

³⁶ Porter, C. N. & Salvanelli, G. (2020), 102–103 sekä Vrij, A. ym. (2019), 20–21.

jolloin vihjeitä valehtelusta saadaan mahdollisesti enemmän. Kysymys ei siis niinkään ole valehtelun etukäteisestä estämisestä tai valehteluun vaikuttamisesta vaan valehtelun tunnistamisen helpottamisesta.

Lopuksi

Edellä käsitellyn tutkimuskirjallisuuden perusteella tuomioistuimella ei oikeuspsykologisesta näkökulmasta ole järkeä paljon mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, valehteleeko joku asianosaisista tai prosessin osapuolista. Pitkälti asia on asianosaisten itsensä vastuulla, mikä toki sopii hyvin yhteen tuomioistuimen puolueettomuuden ja tasapuolisen kohtelun vaatimuksen kanssa. Toisaalta tuomioistuimen tulee kyllä oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 48 §:n 6 momentin mukaan evätä asiaan kuulumattomat taikka eksyttävät tai muuten sopimattomat kysymykset. Tuomarin tulee siten valvoa, etteivät osapuolet menettele tavalla, joka voi hämätä todistajaa tai vääristää totuutta.³⁷ Tällainen puuttuminen kysymyksiin voi kuitenkin olla vaativaa.

Ylipäänsä jos joku prosessin osapuolista on päättänyt valehdella, siihen ei tuomioistuin tai kukaan asianosaisistakaan juuri voine prosessin aikana vaikuttaa. Sen sijaan jos kysymys on hieman epävarmasta kuultavasta, menettelyllä tuomioistuimessa voi jossain määrin olla vaikutusta hänen päätökseensä valehdella. Edellä tarkastellun kirjallisuuden perusteella todistajanvakuutuksen antaminen ennen todistajankuulustelua vaikuttaa hyvin perustellulta, sillä se voi saada epävarmat kuultavat puhumaan totta valehtelun sijaan.

Toisaalta todistajanvakuutuksen vaikutukset huomioon ottaen herää kysymys siitä, olisiko myös riita-asian osapuolten ja rikosasian asianomistajan kohdalla edelleen perusteltua mahdollistaa totuusvakuutuksen pyytäminen ja antaminen. Muistuttaminen

³⁷ Ks. myös Marjosola, H. (2021b), 37–38.

totuusvelvollisuudesta toiminee kuitenkin ainakin osittain samaan suuntaan kuin todistajanvakuutuksen antaminen. Lain esitöissä mainitut epätasapuoliseen kohteluun liittyvät seikat puoltanevat selvästi sitä, että vakuutuksen antamisesta on luovuttu.

Muilta osin tarkasteltujen tutkimusten valossa tuomioistuin ei juuri voi tehdä muuta etukäteen valehtelun estämiseksi, vaan kysymys on pikemmin valehtelun tunnistamiseen vaikuttamisesta. Tämä taas ei edellä todetusti ole varsinaisesti tuomioistuimen tehtävä, vaan jää enemmän osapuolten vastuulle. Tässä yhteydessä osapuolilla ovat käytettävissä esimerkiksi tarkentavat kysymykset ja rikosasiassa esimerkiksi erisältöiseen esitutkintakertomukseen viittaaminen.³⁸ Rikosasioissa korostuukin siten laadukkaan kuulustelun toimittaminen esitutkinnassa. Toisaalta osapuolilla on oikeudenkäynnin aikaisessa kuulustelussa mahdollisuuksien mukaan käytettävissä myös edellä selostetut keinot kuultavan kognitiivisiin prosesseihin vaikuttamisesta. Nämäkin keinot siis kuitenkin liittyvät siihen, että kuultava saadaan kiinni mahdollisesta valheestaan. Tuomioistuimen tehtäväksi jää valvoa prosessin asianmukaisuutta ja sen jälkeen harkita, mitä asiassa on tullut näytetyksi.

³⁸ Ks. todistajan valmistelusta ja toisaalta vastakuulusteluun liittyvistä seikoista Airaksinen, H. (2019), erit. 573–575 ja Marjosola, H. (2021a).

Lähteet

- Airaksinen, Henna (2019). Sallitut keinot todistajan valmistelussa. *Lakimies*, 5/2019.
- Arico, Adam J. & Fallis, Don (2013). Lies, damned lies, and statistics: An empirical investigation of the concept of lying. *Philosophical Psychology*, vol. 26, no. 6.
- Babin, J. Jobu & Chauhan, Haritima S., & Liu, Feng (2022). You Can't Hide Your Lying Eyes: Honesty Oaths and Misrepresentation. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 98.
- Beck, Tobias (2021). How the honesty oath works: Quick, intuitive truth telling under oath. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 94.
- Beck, Tobias & Bühren, Christoph & Frank, Björn & Khachatryan, Elina (2020). Can honesty oath, peer interaction, or monitoring mitigate lying? *Journal of Business Ethics*, 163.
- Curci, Antonietta & Lanciano, Tiziana & Battista, Fabiana & Guarango, Sabrina & Ribatti, Raffaella Maria (2019). Accuracy, confidence, and experiential criteria for lie detection through a videotaped interview. *Frontiers in Psychiatry*, 9:748.
- Frank, Mark G. & Svetieva, Elena (2013). The role of nonverbal communication in detecting and telling lies. Teoksessa Hall, Judith A. & Knapp, Mark L. (eds). *Nonverbal communication*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi, HE 46/2014 vp.
- Hartwig, Maria & Granhag, Pär Anders & Strömwall, Leif A. & Andersson, Lars O. (2004). Suspicious minds: Criminals' ability to detect deception. *Psychology, Crime and Law*, 10:1.
- Helenius, Dan & Linna, Tuula (2021). *Siviili- ja rikosprosessioikeus*. Helsinki: Alma Talent Oy.

- Jacquemet, Nicolas & Luchini, Stephane & Rosaz, Julie & Shogren, Jason F. (2019). Truth telling under oath. *Management Science, INFORMS*, 65 (1).
- Jacquemet, Nicolas & Luchini, Stephane & Malézieux, Antoine & Shogren, Jason F. (2020). Who'll stop lying under oath? Empirical evidence from tax evasion games. *European Economic Review*, 124.
- Lappalainen, Juha & Rautio, Jaakko (verkkoversio). Todistelu. Teoksessa Vuorenpää, Mikko ym. *Prosessioikeus*. Helsinki: Alma Talent Oy.
- Marjosola, Henna (2021a). Oikeuspsykologinen näkökulma vastakuulusteluun. *Oikeus*, 2/2021.
- Marjosola, Henna (2021b). *Todistajankertomuksen luotettavuus. Henkilötodistelun selvittäminen, vastaanottaminen ja arviointi oikeuspsykologisen tutkimuksen valossa*. Helsinki: Unigrafia.
- Otgaar, Henry & Baker, Alysha (2018). When lying changes memory for the truth. *Memory*, vol. 26, no. 1.
- Porter, Cody Normitta & Salvaneli, Giacomo (2020). Eliciting information and cues to deception using a model statement: Examining the effect of presentation modality. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2020;17.
- Saul, Jennifer Mather (2012). *Lying, Misleading, and What is Said: An Exploration in Philosophy of Language and in Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Sorensen, Robert C. (1956). The effectiveness of the oath to obtain a witness' true personal opinion. *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Sep-Oct, vol. 47, No. 3.
- Strömwall, Leif A. & Granhag, Pär Anders (2003). How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges. *Psychology, Crime & Law*, 9:1.

Virolainen, Jyrki & Vuorenpää, Mikko (verkkoversio). Johdatus prosessioikeuteen. Teoksessa Vuorenpää, Mikko ym. *Prosessioikeus*. Helsinki: Alma Talent Oy.

Vrij, Aldert & Mann, Samantha & Leal, Sharon & Fisher, Ronald (2010). "Look into my eyes": can an instruction to maintain eye contact facilitate lie detection? *Psychology, Crime & Law*, 16:4.

Vrij, Aldert & Fisher, Ronald P. & Blank, Hartmut (2017). A cognitive approach to lie detection: A meta-analysis. *Legal and Criminological Psychology*, 22.

Vrij, Aldert & Leal, Sharon & Mann, Samantha & Shaboltas, Alla & Khaleeva, Maria & Granskaya, Juliana & Jo, Eunkyung (2019). Using the model statement technique as a lie detection tool: a cross-cultural comparison. *Psychology in Russia: State of the Art*, vol. 12, issue 2.

Väisänen, Tiina & Korkman, Julia (2014). Eräitä todistajan kertomuksen arviointiin liittyviä kipukohtia oikeuspsykologisen tiedon valossa. *Defensor Legis* 5/2014.

Willén, Rebecca M. & Strömwall, Leif A. (2012). Offenders' lies and truths: an evaluation of the Supreme Court of Sweden's criteria for credibility assessment. *Psychology, Crime & Law*, 18:8.

Wu, Song & Cai, Wei (2018). The role of the oath in credibility assessment. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2018;15.

Zloteanu, Mircea & Salman, Nadine L. & Krumhuber, Eva G. & Richardson, Daniel C. (2022). Looking guilty: Handcuffing suspects influences judgements of deception. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2022;19.